कक्षीवान् दैर्घतमस औशिजः।अश्विनौ। त्रिष्टुप्।

मध्वः सोमस्याश्विना मदाय प्रत्नो होता विवासते वाम्।

बर्हिष्मती रातिर्विश्रिता गीरिषा यातं नासत्योप वाजैः॥ १.११७.०१

मध्वः- मधुरस्य। सोमस्य- रसस्य। मदाय- तृप्तिमयायानुभवाय। अश्विना- प्राणेशनसमर्थावश्विनौ। प्रत्नः- सनातनः। होता- आह्वातोपासकः। वाम्- भवन्तौ। विवासति- परिचरति। रातिः- दातव्यं हव्यम्। बर्हिष्मती- आस्तृतदर्भयुक्तम्। ध्यानभावनं लब्धभूमिकमित्याध्यात्मिके। गीः- अस्माकं मन्त्रः। विश्रिता- विशेषेण भवदाश्रितः। नासत्या- सत्यस्वरूपौ। वाजैः- सम्पद्भिः। उप यातम्- आगच्छतम्॥१॥

यो वामश्विना मनसो जवीयान्रथः स्वश्वो विश आजिगाति।

येन गच्छथः सुकृतो दुरोणं तेन नरा वर्तिरस्मभ्यं यातम्॥ १.११७.०२

यः। वाम्- युवयोः। अश्विना- प्राणेशावश्विनौ। मनसो जवीयान्- मनोवेगाद्वेगतरः। स्वश्वः- शोभनाश्वोपलक्षितप्राणसहितः। रथः- ऋतमयो लक्ष्यप्रापकगतिभूतो रथः। विशः- जनान्। आजिगाति- आगच्छति। येन। सुकृतः- पुण्यवतः। दुरोणम्- सदनम्। गच्छथः। तेन। नरा- नेतारौ। अस्मभ्यम्- नः। वर्तिः- सदनम्। यातम्- आगच्छतम्॥२॥

ऋषिं नरावंहसः पाञ्चजन्यमृबीसादत्रिं मुञ्चथो गणेन।

मिनन्ता दस्योरशिवस्य माया अनुपूर्वं वृषणा चोदयन्ता॥ १.११७.०३

Dr. Rangaji

नरौ- नेतारौ। वृषणा- वर्षकौ। अनुपूर्वं- आनुपूर्व्येण। चोदयन्ता- चोदयन्तौ। अशिवस्य- अहितस्य। दस्योः- चोरस्य चोरभावनस्य वा। मायाः- वञ्चनाः। मिनन्तौ- हिंसन्तौ। मीञ् हिंसायाम्। अंहसः- पापात्मकात्। ऋबीसात्- अपगततेजस्कबन्धात्। ऋषिम्- सूक्ष्मदर्शिनम्। पाञ्चजन्यम्- ब्राह्मणादिपञ्चजनहितम्। अत्रिम्- अग्निमयमुपासकम्। अत्रिरदनशीलोऽग्निः। तन्मय उपासकोप्यत्रिः। मुञ्चथः- मोचितवन्तौ ॥३॥

अश्वं न गूळ्हमश्विना दुरेवैर्ऋषिं नरा वृषणा रेभमप्सु।

सं तं रिणीथो विप्रुतं दंसोभिर्न वां जूर्यन्ति पूर्व्या कृतानि॥ १.११७.०४

अश्विना- प्राणेशौ। नरा- नेतारौ। वृषणा- वर्षकौ। अश्वं न गूळ्हम्- निगूढाश्वमिव स्थितम्। रेभम्- मन्त्रविदमुपासकम्। अप्सु- उदकेषु मूलशक्तिप्रवाहेष्वित्याध्यात्मिके। विप्रुतम्- विप्लुतम्। तम्। सम्- सम्यक्। दंसोभिः- कर्मभिर्भैषज्यमयैः। रिणीथः- समधत्तम्। री गतिरेषणयोः। वाम्- युवयोः। पूर्व्या कृतानि- पूर्वकर्माणि। न जूर्यन्ति- न नष्टानि भवन्ति ॥४॥

सुषुप्वांसं न निर्ऋतेरुपस्थे सूर्यं न दस्रा तमसि क्षियन्तम्।

शुभे रुक्मं न दर्शतं निखातमुदूपथुरश्विना वन्दनाय॥ १.११७.०५

निर्ऋतेरुपस्थे- भूम्युत्सङ्गे। सुषुप्वांसम्- स्वपन्तम्। न- इव। सूर्यं न- सूर्यमिव प्रकाशमानम्। तमसि क्षियन्ते- किन्तु इदानीमन्धकारे क्षिप्तम्। दस्रा- दर्शनीयौ। अश्विना- अश्विनौ। शुभे- शोभार्थं निर्मितम्। रुक्मं न दर्शतम्- हिरण्यमिव दर्शनीयम्। निखातम्- कूपोपलक्षितबन्धस्थम्। वन्दनाय- नमस्कुर्वन्तम्। उदूपथुः- उद्धृतवन्तौ ॥५॥

तद्वां नरा शंस्यं पज्रियेण कक्षीवता नासत्या परिज्मन्।

Dr. Rangaji

शफादश्वस्य वाजिनो जनाय शतं कुम्भाँ असिञ्चतं मधूनाम्॥ १.११७.०६

नरा। नासत्या। परिज्मन्- परिगमने सति। पज्रियेण- दृढेन। कक्षीवता- मन्त्रवर्गसंपन्नेन। ध्यानभावनाश्रेणीसंपन्नेन वा। वाम्- युवयोः। तत्। शंस्यम्- प्रशंसनीयं कर्म प्रकटितम्। वाजिनः- गतिमतः। अश्वस्य- तुरगोपलक्षितप्राणस्य। शफात्- खुरात्। जनाय- विशे। मधूनाम्- मधुराणामुदकोपलक्षितजीवाधारशक्तिप्रवाहाणाम्। शतं कुम्भान्। असिञ्चतम्- अपूरयतम्॥६॥

युवं नरा स्तुवते कृष्णियाय विष्णाप्वं ददथुर्विश्वकाय।

घोषायै चित्पितृषदे दुरोणे पतिं जूर्यन्त्या अश्विनावदत्तम्॥ १.११७.०७

नरा। युवम्- युवाम्। स्तुवते- मन्त्रस्तुतिमते। कृष्णियाय- आकर्षणशक्तियुक्तप्राणोपासकाय। विश्वकाय- सर्वभूतहितायोपासकाय। विष्णाप्वम्- वैष्णवपदप्राप्तिम्। विश्वव्यापी परमात्मा विष्णो विष्णुर्वा। तत्पदप्राप्तिम्। ददथुः- दत्तवन्तौ। अश्विनौ। दुरोणे पितृषदे- जनकसमीपे स्वसदने निषण्णायै। जूर्यन्त्यै- व्याधिना विवाहभाग्यमप्राप्यैव जरां गतायै। घोषायै- अश्विकीर्तनघोषसंपन्नायै ऋषिकायै। पतिम्- भर्तारम्। अदत्तम्- दत्तवन्तौ॥७॥

युवं श्यावाय रुशतीमदत्तं महः क्षोणस्याश्विना कण्वाय।

प्रवाच्यं तद्वृषणा कृतं वां यन्नार्षदाय श्रवो अध्यधत्तम्॥ १.११७.०८

युवम्- युवाम्। श्यावाय- कुष्टरोगेण श्यामवर्णं गतायोपासकाय। रुशतीं। कुष्ठरोगं निवार्य शोभमानां त्वचं। अदत्तम्- दत्तवन्तौ। अश्विना। कण्वाय- मेधाविने उपासकाय। क्षोणस्य- मन्त्रजपार्थम्। टुक्षु शब्दे। महः- महत्फलम्। अदत्तम्। वृषणा- वर्षकौ। वाम्- युवाभ्याम्। तत्।

Dr. Ranganji

कृतम्- रचितं वीर्यम्। प्रवाच्यम्- प्रशंसनीयम्। यत्। नार्षदाय- नृषु स्थितस्याग्नेरुपासकाय। श्रवः- चिदाकाशस्थमन्त्रश्रवणम्। अध्यधत्तम्- धृतवन्तौ ॥८॥

पुरू वर्पांस्यश्विना दधाना नि पेदव ऊहथुराशुमश्वम्।

सहस्रसां वाजिनमप्रतीतमहिहनं श्रवस्यं१तरुत्रम्॥ १.११७.०९

अश्विना। पुरु वर्पांसि- बहुरूपाणि। दधाना- धारयन्तौ। पेदवे- गमनाय। पदधातोरौणादिरुः प्रत्यय इति दयानन्दः। आशुम्- वेगवन्तम्। सहस्रसाम्- सहस्रदायकम्। वाजिनम्- गतिमन्तम्। अप्रतीतम्- वृत्रैरप्रतिगतम्। अहिहनम्- अप्रज्ञास्थानस्थवासनाध्वंसकम्। श्रवस्यम्- चिदाकाशस्थमन्त्रश्रवणोपलक्षितानुभूतिजम्। तरुत्रम्- तारयितारम्। अश्वम्- तुरगोपलक्षितप्राणम्। नि- नितराम्। ऊहथुः- वहन्तौ अभूतम् ॥९॥

एतानि वां श्रवस्या सुदानू ब्रह्माङ्गूषं सदनं रोदस्योः।

यद्वां पज्रासो अश्विना हवन्ते यातमिषा च विदुषे च वाजम्॥ १.११७.१०

एतानि। वाम्- युवयोः। श्रवस्या- श्रवणीयानि वीर्याणि। सुदानू- शोभनदायकौ। रोदस्योः- द्यावापृथिव्योः। सदनम्- सद्मभूतः। आङ्गूषम्- आघोषणीयः। ब्रह्म- मन्त्रः। अश्विना। वाम्- युवाम्। पज्रासः- दृढाः। हवन्ते- आह्वयन्ति। इषा- इच्छया सङ्कल्पशक्त्या वा। यातम्- आगच्छतम्। विदुषे- ज्ञानिने। वाजम्- संपदम्। यच्छतम् ॥१०॥

सूनोर्मानेनाश्विना गृणाना वाजं विप्राय भुरणा रदन्ता।

अगस्त्ये ब्रह्मणा वावृधाना सं विश्पलां नासत्यारिणीतम्॥ १.११७.११

Dr. Rangani

सूनोः- रसनिष्पादकस्योपासकस्य। मानेन- प्रमाणभूतेन मन्त्रेण। गृणाना- स्तुतौ। विप्राय- मेधाविने। वाजम्- संपदम्। रदन्ता- विलिखन्तौ। रद विलेखने। भुरणा- भरन्तौ। भुरण धारणपोषणयोः। ब्रह्मणा- मन्त्रेण। अगस्त्ये- गिर्युपलक्षितजडवृद्धिस्तम्भकायोपासकाय। वावृधाना- शक्तिं वर्धयन्तौ। नासत्या- सत्यस्वरूपौ। सम्- सम्यक्। विश्पलाम्- विशां पालनसङ्ग्रहशक्तिम्। ला ग्रहे। अरिणीतम्- गतिमतीं कृतवन्तौ। री गतिरेषणयोः ॥११॥

कुह यान्ता सुष्टुतिं काव्यस्य दिवो नपाता वृषणा शयुत्रा।

हिरण्यस्येव कलशं निखातमुदूपथुर्दशमे अश्विनाहन्॥ १.११७.१२

दिवो नपाता- दिविजौ। वृषणा- वर्षकौ। शयुत्रा- कूपेऽधःशयानस्य त्रातारौ। अश्विना- प्राणेशौ। काव्यस्य सुष्टुतिम्- सूक्ष्मदर्शनात्मकमन्त्रं श्रोतुम्। कुह- कुत्र। यान्ता- यातौ। हिरण्यस्येव कलशम्- हिरण्यकलशमिव ज्वलन्तं रेभम्। निखातम्- कूपोपलक्षितबन्धस्थम्। दशमे। अहन्- अहनि। उत् ऊपथुः- उन्नीतवन्तौ ॥१२॥

युवं च्यवानमश्विना जरन्तं पुनर्युवानं चक्रथुः शचीभिः।

युवो रथं दुहिता सूर्यस्य सह श्रिया नासत्यावृणीत॥ १.११७.१३

युवम्- युवाम्। च्यवानम्- च्युतम्। अश्विना। जरन्तम्- जीर्णम्। शचीभिः- भैषज्यप्रज्ञाभिः कर्मभिर्वा। पुनः। युवानम्- तरुणम्। चक्रथुः। युवोः- युवयोः। श्रिया सह- मङ्गळेन सह ज्वलन्तम्। रथम्- वाहनम्। सूर्यस्य दुहिता- सावित्री उषाः। अवृणीत। विद्योदयमयी सावित्री आत्मसूर्यदुहिता प्राणापानवशीकरणशक्ती अवृणीतेत्याध्यात्मिके ॥१३॥

युवं तुग्राय पूर्व्येभिरेवैः पुनर्मन्यावभवतं युवाना।

Dr. Rangani

युवं भुज्युमर्णसो निः समुद्राद्विभिरूहथुर्ऋज्रेभिरश्वैः॥ १.११७.१४

युवम्- युवाम्। तुग्राय- चिद्रश्म्युपासकाय। पूर्व्येभिः- प्राचीनाभिः। एवैः- गतिभिः। युवाना- तरुणौ। पुनः- पुनः पुनः। मन्यौ- ध्याने। मनु अवबोधने। अभवतम्। युवम्- युवाम्। भुज्युम्- विषयभोगासक्त्या पतितं पुनः स्वकीयोद्धरणाभिमुखम्। अर्णसः- उदकोपलक्षितमूलशक्तिप्रवाहपूर्णात्। समुद्रात्- संसारसमुद्रात्। विभिः- गतिशीलैः। ऋज्रेभिः- वेगयुक्तैः। अश्वैः- तुरगोपलक्षितप्राणैः। निरूहथुः। भुज्युमंहसः पिपृथो निरश्विनेति श्रुतिरत्रानुसन्धेया ॥१४॥

अजोहवीदश्विना तौग्र्यो वां प्रोळ्हः समुद्रमव्यथिर्जगन्वान्।

निष्टमूहथुः सुयुजा रथेन मनोजवसा वृषणा स्वस्ति॥ १.११७.१५

अश्विना। तुग्र्यः- चिद्रश्मिमयशुद्धात्मांशभूतो जीवः। प्रोळ्हः- प्रापितः। समुद्रं जगन्वान्- समुद्रमग्नः सन्नपि। अव्यथिः- व्यथारहितः। वाम्- युवाम्। अजोहवीत्- आजुहाव। सुयुजा- सुष्ठु योजितेन। रथेन- स्ववाहनेन। मनोजवसा- मनोवेगयुक्तेन। वृषणा- वर्षकावश्विनौ। तम्। स्वस्ति- मङ्गळाय। निरूहथुः ॥१५॥

अजोहवीदश्विना वर्तिका वामास्नो यत्सीममुञ्चतं वृकस्य।

वि जयुषा ययथुः सान्वद्रेर्जातं विष्वाचो अहतं विषेण॥ १.११७.१६

यत्सीम्- यदा खलु। वृकस्य आस्ना- विकर्तनशीलस्य स्वार्थभावनस्य मुखात्। अमुञ्चतम्- मुमुक्षुप्रतीकभूतां पक्षिणीं विमोचितवन्तौ। तदा। अश्विना। वाम्- युवाम्। वर्तिका- सा पक्षिणी। अजोहवीत्- स्तुत्या आजुहाव। जयुषा- स्वजयशक्त्या। अद्रेः सानु- गिरिशिखर्युपलक्षितजडम्।

Dr. Rangani

वि- विशेषेण। ययथुः- अगच्छतम्। विष्वाचो जातम्- विश्वगतेश्चिदाकाशात् स्थूलरूपेण जातं जडघनम्। विषेण- शत्रुविषभूतस्वायुधेन। अहतम्- चिद्रश्मिप्रापणाय बिभेदथुः ॥१६॥

शतं मेषान्वृक्ये मामहानं तमः प्रणीतमशिवेन पित्रा।

आक्षी ऋज्राश्वे अश्विनावधत्तं ज्योतिरन्धाय चक्रथुर्विचक्षे॥ १.११७.१७

शतं मेषान्- दर्शनशतम्। वृक्ये- सुखादिदुःखनिधनादानशक्त्यै। मामहानम्- पूजयन् समर्पयते। अशिवेन- क्रुद्धेनातुष्टेनाप्रसादितेन। पित्रा- पितामहेन हिरण्यगर्भेण। तमः प्रणीतम्- विद्यादर्शनराहित्यं प्रापिताय। ऋज्राश्वे- पुनः शोभनगतियुक्तप्राणोपासकाय। अश्विनौ। आ- आभिमुख्येन। अक्षी- तपश्चक्षुषी। अधत्तम्। अन्धाय- चक्षुर्हीनाय। ज्योतिः। विचक्षे- विशेषदर्शनाय। चक्रथुः- अकुरुथम् ॥१७॥

शुनमन्धाय भरमह्वयत्सा वृकीरश्विना वृषणा नरेति।

जारः कनीन इव चक्षदान ऋज्राश्वः शतमेकं च मेषान्॥ १.११७.१८

ऋज्राश्वः- शोभनगतियुक्तप्राणोपासकः। इदानीं कुमार्गं गतः। जारः कनीन इव- कामुको यथा सर्वं धनं स्त्रीकृते ददाति तथा। शतमेकं च मेषान्- प्रभूतदर्शनानाम्। वृकीः चक्षदानः- अदनशक्तये प्रदाता बभूव। अन्धाय- चक्षुषा हीनाय। भरम्- पोषणहेतुम्। शुनम्- दर्शनाख्यसुखम्। वृषणा- वर्षकौ। नरेति- नेतारौ इति। अश्विना। अह्वयत्- आजुहाव। ॥१८॥

मही वामूतिरश्विना मयोभूरुत स्रामं धिष्ण्या सं रिणीथः।

अथा युवामिदह्वयत्पुरंधिरागच्छतं सीं वृषणावर्वोभिः॥ १.११७.१९

Dr. Rangani

अश्विना। वाम्- युवयोः। ऊतिः- रक्षा। मही- महती। मयोभूः- आनन्दकरी। स्त्रामम्- व्याधिस्थम्। धिष्ण्या- भवद्धिया। सं रिणीथः- सङ्गतावयवं कुरुथः। अथ- तस्मात् कारणादेव तदनन्तरम्। युवाम्- भवन्तौ। इत्- एव। पुरन्धिः- अस्माकं धीः। अह्वयत्- आजुहाव। सीम्- एनाम्। वृषणौ- वर्षकौ सन्तौ। अवोभिः- रक्षाशक्तिभिः। आगच्छतम्॥१९॥

अधेनुं दस्रा स्तर्यं१ विषक्तामपिन्वतं शयवे अश्विना गाम्।

युवं शचीभिर्विमदाय जायां न्यूहथुः पुरुमित्रस्य योषाम्॥ १.११७.२०

दस्रा- दर्शनीयौ। अश्विना। अधेनुम्- अदोग्ध्रीम्। स्तर्यं- वृत्रैर्मेघगिर्युपलक्षितजडे आच्छादिताम्। विषक्ताम्- विशेषेण सक्तावयवाम्। गाम्- धेनुं धेनूपलक्षितचिद्रश्मिमिति भावः। शयवे- निद्रोपलक्षिततमसाभिभूतायोपसकाय। अपिन्वतम्- अपूरयतम्। युवम्- युवाम्। शचीभिः- स्वशक्तिभिः। विमदाय- मदरहिताय। विशेषानन्दयुक्तायेति वा। वि वो मद इति श्रुतेः। पुरुमित्रस्य योषाम्- प्रभूतस्नेहवतः पुत्रीम्। अथवा प्रभूतप्रेमयुक्तां स्त्रियम्। जायाम्- भार्यारूपेण। न्यूहथुः॥२०॥

यवं वृकेणाश्विना वपन्तेषं दुहन्ता मनुषाय दस्रा।

अभि दस्युं बकुरेणा धमन्तोरु ज्योतिश्चक्रथुरार्याय॥ १.११७.२१

यवम्- यवादिधान्यम्। वृकेण- लाङ्गलेन। अश्विना। वपन्ता- वापयन्तौ। दस्रा- दर्शनीयौ। इषम्- काममन्नं वा। मनुषाय- मनुष्याय। दुहन्ता- दुहन्तौ। बकुरेण- वज्रेण स्वायुधेन। दस्युम्- स्तेनम्। धमन्ता- नाशयन्तौ। आर्याय- आर्यशीलाय। उरु- विस्तीर्णम्। ज्योतिः। चक्रथुः॥२१॥

आथर्वणायाश्विना दधीचेऽश्व्यं शिरः प्रत्यैरयतम्।

Dr. Rangaji

स वां मधु प्र वोचदृतायन्त्वाष्ट्रं यद्दस्रावपिकक्ष्यं वाम्॥ १.११७.२२

आथर्वणाय- चित्तगतिनिरोधकाय। दधीचे- धारणावते। अश्विना- प्राणेशौ। अश्व्यं शिरः- मुख्यप्राणम्। प्रत्यैरयत्- प्रेरितवन्तौ। दस्रौ- दर्शनीयौ। वाम्- युवाभ्याम्। सः। ऋतायन्- ऋतमिच्छन्। त्वाष्ट्रम्- तनूकरणरहस्ययुक्ताम्। मधु- मधुविद्यां रसानुभूतिमयीम्। अपिकक्ष्यम्- नानाश्रेणीयुक्ताम्। प्र वोचत्- प्रावोचत्॥२२॥

सदा कवी सुमतिमा चके वां विश्वा धियो अश्विना प्रावतं मे।

अस्मे रयिं नासत्या बृहन्तमपत्यसाचं श्रुत्यं रराथाम्॥ १.११७.२३

कवी- क्रान्तदर्शिनौ। वाम्- युवयोः। अश्विना। सुमतिम्। सदा- सन्ततम्। आ चके- आभिमुख्येन प्रार्थये। मे- मम। विश्वाः- सर्वाः। धियः- धारणाः। प्रावतम्- रक्षतम्। अस्मे- अस्माकम्। नासत्या- सत्यस्वरूपौ। बृहन्तम्- महत्। अपत्यसाचम्- अपत्यसङ्गतम्। श्रुत्यम्- वैदिकम्। रयिम्- धनम्। रराथाम्- प्रयच्छतम्। रा दाने॥२३॥

हिरण्यहस्तमश्विना रराणा पुत्रं नरा वध्रिमत्या अदत्तम्।

त्रिधा ह श्यावमश्विना विकस्तमुज्जीवसं ऐरयतं सुदानू॥ १.११७.२४

हिरण्यहस्तम्- हिरण्यदानकरम्। पुत्रम्। वध्रिमत्याः- पुत्रोत्पादनाशक्तपत्न्याः। नरा। अश्विना। रराणा- दातारौ। अदत्तम्। अश्विना। ह- आश्चर्यतया। त्रिधा। विकस्तम्- छिन्नम्। श्यावम्- सूर्याश्वम्। आत्मसंबन्धिप्राणम्। सुदानू- शोभनदानसंपन्नौ सन्तौ। ऐरयतम्- पूर्णावयवं कृत्वा उदगमयतम्॥२४॥

एतानि वामश्विना वीर्याणि प्र पूर्व्याण्यायवोऽवोचन्।

Dr. Ranganji

ब्रह्म कृण्वन्तौ वृषणा युवभ्यां सुवीरासो विदथमा वदेम॥ १.११७.२५

अश्विना। एतानि- इमानि। पूर्व्याणि- प्राचीनानि। वाम्- युवयोः। वीर्याणि। आयवः- मनुष्याः। अवोचन्- अवदन्। युवभ्याम्- युवाभ्याम्। वृषणा- हे वर्षकौ। ब्रह्म- मन्त्रं मेधां ब्रह्मवर्चसं वा। कृण्वन्- कुर्वन्तः। सुवीरासः- शोभनवीर्यसंपन्नाः। विदथम्- यज्ञे। यैर्विदत्यात्मानमिति विदथः। आत्मा यज्ञेन कल्पतामिति श्रुतौ। आ वदेम- आभिमुख्येन प्रवचनं करवाम ॥२५॥

Dr. Ranganji